

Jakob Rigler

OSNOVE TRUBARJEVEGA JEZIKA

Brez dvoma bi Trubar kot začetnik kontinuirane slovenske književnosti in utemeljitelj slovenskega knjižnega jezika zaslužil podrobno monografijo o svojem jeziku. Razen tega bi bil študij Trubarjevega jezika močno hvaležno področje, saj bi raziskovalec lahko prišel do zelo zanimivih zaključkov. In vendar take monografije o Trubarjevem jeziku nimamo. Tudi sam bom opozoril samo na nekatere stvari, ki bistveno osvetljujejo Trubarjev koncept knjižnega jezika, zlasti na njegov odnos do rodnega dialekta v glavnih fonetičnih značilnostih. Te nam najbolj jasno kažejo, kaj je Trubar uveljavljal v knjigi in katero narečje se mu je zdelo vredno povzdigniti, seveda s primernimi korekturami, v knjižni jezik.

V tem članku ni mogoče navajati dokumentacije, zato bom v glavnem podal samo nekaj rezultatov iz študije *Začetki slovenskega knjižnega jezika*, ki bo v kratkem pripravljena za tisk.¹

Doslej je bil Trubarjev jezik res razmeroma malo raziskan. Levec skuša v študiji o jeziku Trubarjevega Matevža² predvsem opisati jezikovne značilnosti v tem delu; nekatere posamezne stvari dobro pojasnjuje, kakih globljih zaključkov pa ne izvaja. A jih tudi ne bi mogel, kajti študija je že metodološko zgrešena: Levec se je namreč naslonil na Matevžev evangelijski v CNT leta 1582, ta pa je zaradi nedoslednega spreminjanja jezika iz prvih dveh izdaj jezikovno res precej mešan; zato iz same te izdaje niti ni mogoče razbrati kakih zakonitosti Trubarjevega jezika. Škrabcu je Trubar pogosto služil kot vir za začetke našega knjižnega jezika, ki ga je hotel postaviti na zgodovinske osnove 16. stoletja. V svojih študijah so seveda tudi vsi drugi lingvisti, ki so se ukvarjali z razvojem slovenskega jezika, posebno še Ramovš, upoštevali Trubarja. Že zgodaj so opazili, da Trubarjev jezik v fonetičnem pogledu ni povsem enoten. Oblak pravi,³ da je že v Trubarju in tistih slovenskih pisateljih, ki radi in večinoma pišejo ei za naglašeni ē mnogokrat najti e in izjemoma tudi o namesto u iz dolgega o. Ramovš pa piše v razpravi *Delo revizije za Dalmatinovo Biblijo*,⁴ da ima Trubar za ē poleg ei tudi e in da je že pri Trubarju omahovanje med o in u za cirkumflektirani o. V *Kratki zgodovini*⁵ pa meni, da je vsaj v prvih Trubarjevih delih še vedno pravilno menjavanje med u in o, odvisno od tega, v kakšnem

¹ V njej obravnavam poleg Trubarjevega jezika tudi odklone drugih protestantskih piscev od tega jezikovnega tipa, kako se je jezik protestantov vključil v začetno obdobje katoliške protireformacije in razvoj grafike pred Bohoričem (o vsem tem sem tudi že predaval v lingvističnem krožku Filozofske fakultete v Ljubljani 22. marca 1965).

² Die Sprache in Trubers »Matthäus«, Jahresbericht der Staats-Ober-Realschule in Laibach 1878, 3—43.

³ LMS 1887, 266, 267.

⁴ CJKZ I, 1918, 119, 139.

⁵ Str. 196—197.

zlogu se o nahaja, in da je tudi v predložnih zvezah pravi dolenski razvoj večinoma ohranjen; vendar trdi, da so tudi grafična izenačevanja.

Trubarjevo odstopanje od govora na Raščici, kolikor niso mislili kot Oblak pri refleksu za *ě* na nekaj prehodni glas, ki bi ga zdaj označeval z *ei*, zdaj z *e* so razlagali večinoma z vplivom drugih govorov, ki jih je Trubar spoznal med svojim službovanjem, zlasti ljubljanskega.⁶ Kasneje je Ramovš⁷ postavil tezo, da je Trubar zavestno odstranjeval nekatere narečne posebnosti, med drugim refleks za *ě*. Po Ramovšu naj bi Trubar v tautosilabičnih zvezah s sonorniki *l, ł, u, r* sicer govoril za *ě* monoftong,⁸ vendar bi bil po njegovem to premalen-kosten razlog, da bi mogli v tem videti vzrok za mešanje med *ei* in *e*. Ramovš navaja statističen pregled iz odlomka ene Trubarjevih poznejših knjig, *Katekizma z dvema izlagama* iz leta 1575, kjer je, če preračunamo v odstotke, v 65 % primerov pisan *ě* z *e* in le v 35 % z *ei*. Po Ramovšu je v prvih Trubarjevih knjigah razmerje obratno. Tudi po Ruplu⁹ je spočetka Trubar pisal za dolgo naglašeni *ě* po svojem govoru *ei* (*meistu, leitu, veiditi*), pozneje pa v številnih primerih sprejel gorenjski *e* (*meštu, letu, vediti*),¹⁰ tako da je pisava *ei* : *e* v razmerju 1 : 2.

Vsi ti avtorji so samo ugotavljali neenotnost Trubarjevega jezika, M. Molè¹¹ pa je šel dalje in skušal ugotoviti, v katerih primerih je Trubar opuščal pisavo svojega domačega narečnega *ei* za *ě*. Ugotovil je, da se javlja pisava z *e* največkrat le pri petih besedah: *greh, večen, reč, človek- in beseda*, medtem ko se drugod pojavlja *e* le sporadično in sicer v skladu s splošno razvojno črto literarnega jezika, ki se je prilagajal govoru gorenjske Ljubljane, glavnega kulturnega in literarnega središča Slovencev. Dosledno pisavo z *e* v primerih *greh, večen, reč, človek- in beseda* razlaga s tem, da so ti izrazi v zvezi z religioznim življenjem. Zato so bili za Trubarja element religioznega jezika, znanega mu iz Ljubljane. Toda po Moletu bi se pojavljal *e* v teh izrazih samo v prvi knjigi, v poznejših bi bil tudi v njih pretežno *ei*. Z izdajo prve knjige naj bi Trubar ustvaril novo tradicijo, močnejšo od nepisane ljubljanske cerkvene tradicije. S tem bi dolenske oblike ne bile več nižje in manj spodobne od gorenjskih in bi postale dopustne tudi v navedenih petih primerih. Deloma je te Moletove ugotovitve uporabil Ocvirk,¹² ko je obravnaval vpliv družbe na razvoj slovenskega knjižnega jezika, in tudi Bezljaj¹³ pravi, da Trubar samo v štirih besedah tipa *vera* ni rabil dolenskega *ej* za stari *ě* in da je bila to verjetno posledica njegovega šolanja in potovanja, kjer se je seznanil z ustnimi obrazy nekaterih preprostih verskih tekstov iz drugih narečnih območij.

Nekatere teh ugotovitev držijo samo deloma, večinoma pa sploh ne. Zaradi fragmentarnosti raziskovanja Trubarjevega jezika se določene stvari preveč posplošujejo. (Za pretirano posplošitev in s tem v zvezi za netočnost gre celo pri znani Trubarjevi izjavi,¹⁴ da je pisal tako, kot se govori na Raščici.) Včasih ima človek vtis, da so prav iskali primere, ki so si jih želeli, ali si jih celo

⁶ Prim. zlasti Ramovš, AfsIph XXXVII, 1918, 124, pozneje citiramo Moletovo razpravo ipd.

⁷ KZSJ, 186—188.

⁸ Kar pa ni edino možno (prim. Rigler, Južnonotranjski govori, Ljubljana 1963, 56, in isti, Pripombe, oddano za SR XV). Navajanje *r* v tej zvezi je lapsus, saj pred *r* tudi v heterosilabični poziciji na vsem jugovzhodnem slovenskem področju nimamo regularnega refleksa za *jat*.

⁹ Rupel, Primož Trubar, Ljubljana 1962, 232.

¹⁰ Primeri so ponesrečeno navedeni, ker piše v njih Trubar s skoraj stoddostno doslednostjo *ei* v vseh svojih delih.

¹¹ Z historii praslówiańskiego *ě* w słoweńskim. Rocznik Slawistyczny XVI, 1948, 24—27.

¹² Naša sodobnost III, 1955, knj. 1. str. 390.

¹³ Blišč in beda slovenskega jezika, Tovariš XX, 1964, št. 5, str. 26.

¹⁴ V Prvem delu novega testamenta 1557, glej Rupel, Slovenski protestantski pisci. Ljubljana 1934, 25.

izmišljali. Za frekvenco posameznih refleksov v isti obliki se razen Moleta, ki pa se je tudi omejil na pet besed in prvo knjigo, sploh niso zanimali.

Treba je samo temeljito pregledati gradivo, poiskati logične vzroke za na prvi pogled slučajne posledice, pa se zrušijo celo tako znane in priznane resnice, kot je tista, da je Trubar pisal v dolenjskem narečju z Raščice.

Podrobna glasoslovna analiza Trubarjevih del nas privede do naslednjih ugotovitev.

Trubar sploh ni odpravljal refleksa *u* za cirkumflektirani *o* in tudi mešanja obeh refleksov (niti grafičnih izenačevanj) pri njem ni. Nasprotno mnenje se opira v glavnem na pisanje sufiksa *-ost/ušt*, na pisavo *pokorni/pokurni* in še na izredno redke posamezne primere. Vendar se dajo vse te navidezne nedoslednosti lepo pojasniti. Pri sufiksu *-ost* doslej niso opazili, da gre za ostanke posebnih akcentskih tipov, ki so v slovenščini že v Trubarjevem času začeli izumirati in so že pri Dalmatinu precej izgubljeni, imamo pa zanje popolne paralele še v sedanji sosednji čakavščini.¹⁵ Prav tako nastopa *u* v *pokurni* le v določni obliki, čeprav tudi tam poleg *o*; to pa kaže le, da se je prvotna določna oblika tudi v govoru začela že izgubljati in nadomeščati z novo formo, ki je imela le intonacijsko opozicijo — ta je končno tudi zmagala. Celo razne take posameznosti se dajo razložiti kot npr. oblika *po Sapoueidi* »po zapovedi«, kjer gre za arhaično lokativno akcentuacijo, popolnoma skladno z akcentuacijo, ki jo ima v istem času tudi npr. kajkavec Pergošič ipd.

Pač pa je Trubar res zavestno odpravljal refleks *ei* za *ě*, razen tega pa je v preveliki frekvenci glasu *j* sploh čutil dialektizem. Da je refleks za *ě* odpravljal zavestno, se vidi že iz dejstva, da je, kot bomo videli, to delal po določenem sistemu. Pri tem je šel posebno v začetku ponekod celo predaleč, saj je včasih odpravil *j* tudi v drugih diftongičnih zvezah, kot npr. v besedah *vojskovati, mlajši, hujši, majhen, najdejo, razbojnik* itd.¹⁶

Trubar ni pisal *e* za *ě* samo v petih besedah, ampak znatno pogosteje. Samo v določenih besedah in pozicijah je pisal *ei*, sicer pa je z izjemo zadnjih del refleks za *ě* v Trubarjevem jeziku *e* in ne *ei*. Molè je namreč v svojem članku navedel samo najbolj frekventne besede, medtem ko manj pogostnih ni upošteval, pa čeprav so tudi v prvi knjigi prav tako dosledno pisane z *e*. Verjetno je mislil, da so pač po naključju napisane vedno z *e* in da bi Trubar v njih, če bi jih pogosteje zapisal, uporabljal tudi *ei*. Ali pa se niso skladale z njegovo teorijo o cerkvenem vplivu na Trubarjev jezik. Samo nekaj besed z rednim *e* iz *Katekizma* 1550: *bolezen, dekla, grevati, hoteti, ledig, lep, meniti, potreba, rešiti, reva, slovenski, sosed-, streti, trezev, trpeti, umreti* itd. Iz poznejših del je mogoče nabrati s skoraj popolnoma dosledno pisavo z *e* še številne druge primere, npr.: *beg, bled, breg, cegel, cel, dečla, deklica, devati, dremati, gnezdo, keha, koleno* in še več kot sto drugih.

Glede pisave *ei* za *ě* je imel Trubar izdelan sistem, ki se ga je držal z razmeroma zelo veliko doslednostjo. Diftong *ei* je pisal: 1. kadar je bilo treba ločiti siceršnja homonima¹⁷ (*sveit* »mundus« : *svet* »sanctus«); 2. vedno v izglasju (vendar gre z redkimi izjemami tudi tu za diferenciacijo homonimov);

¹⁵ Prim. Rigler, O akcentuaciji sufiksa *-ost* (oddano za SR XV).

¹⁶ Fonetična razlaga, ki jo je za takšne Trubarjeve oblike postavil Ramovš, HG II § 91, odpade, ker so vezane predvsem na določeno obdobje in so popolnoma v skladu s celotnim sistemom Trubarjevega jezika. Tudi označevanje palatalnega *n* (z *n* ali *in*) je paralelno s pisavo *ei* za *j* in *j*-ja v drugih diftongičnih zvezah.

¹⁷ Kako so ga motili homonimi, vidimo tudi iz nemškega predgovora k Prvemu delu novega testa-menta 1557, kjer pravi: »slovenski jezik je sam na sebi reven in glede mnogih besed pomanjkljiv, ima tudi mnogo aequivoca, to je besed z več pomeni...« (prevod Ruplov, Slovenski protestantski pisci, 20).

3. navadno v tistih internih zlogih, pri katerih pride ē v določeni obliki v izglasje (*vei* — *veiditi* »vedeti«); 4. večkrat tudi v besedah, ki jih je po etimologiziranju naslonil na prvi dve kategoriji — pri teh pa je seveda manj doslednosti; 5. v nekaj primerih v poziciji pred *s(z)* + konzontan (*meistu*, *veist*, *zvezda* ipd.), vendar pri takih primerih ni vedno jasno, če ne gre za posledico etimologiziranja. Poleg primerov, kjer je hotel z *ei* ločiti obliko z ē nasproti obliki z nekdanjim nazalnim ali etimološkim *e* — sem spadata kot najbolj značilna primera *sveit* in *ieitu* (proti zaimku *letu* »le-to«) — so tudi primeri, ko je šlo za homonime celo v njegovem raščiškem govoru. Sem spada zlasti komplicirani primer *dela*, ki obseže kar tri pojme; glagol *delati*, samostalnik *delo* in samostalnik *del*. Ker gre v vseh treh primerih za ē, se je bilo toliko težje odločiti za pisavo — in res se mu v prvi knjigi pri tem homonimu še ni posrečilo uveljaviti dosleden sistem. Pozneje je *ei* pisal v samostalniku *del*, glagol *delati* in samostalnik *delo* pa je pisal z *e*, toda oba je ločil še s tem, da je pri samostalniku pisal dvojni *l* (*dellaj*).

Sistem, ki je — če izvzamemo dve tri besede — izdelan že v prvi knjigi, je z razmeroma zelo veliko doslednostjo in le z malenkostnimi odstopi izpeljan v vsem Trubarjevem delu do sedemletnega premora v njegovem pisanju med 1567 in 1574. Pred 1574 ni pri Trubarju niti bistvenega opuščanja *ei* niti bistvenega poznejšega uvajanja *ei* v tiste besede, pri katerih se je že na začetku odločil za eno ali drugo pisavo. Vendar je v dobi svojega začetnega razmaha okrog 1557 najintenzivneje opuščal ne samo diftong *ei*, ampak sploh *j* tudi v drugih diftongičnih zvezah. Po vrnitvi v Ljubljano 1561 je to pretirano izločevanje diftongičnega *j* v primerih, ko ni šlo za refleks *ē*, precej opustil, še nadalje pa se je ogibal diftonga *ei* kot refleksa za *ē*.

Sistem glede pisave ē pa tudi glede drugih odstopanj od govora na Raščici je najbolj dosledno izveden v času Trubarjeve največje aktivnosti. Po sedemletnem premoru 1567—1574 je v tem nekoliko popustil. Razvrstitev *e* in *ei* ni več tako dosledna kot prej, zlasti *ei* začne prodirati v besede, v katerih je prej pisal *e*, manj obratno. Zelo močno pa je v tem pogledu popustil v CNT 1582, kjer je začel uvajati diftong *ei* za *ē* in se sploh v jeziku najbolj približal govoru Raščice. Sprememba po 1574 še ni posebno velika, v primerjavi s spremembo leta 1582 razmeroma zelo majhna, vendar tolikšna, da je precej opazna. Za ilustracijo bi navedel samo »Pričevanje« iz pesmarice 1574, za katerega ni bilo povsem gotovo, ali je že bilo v izdaji 1567 ali ne.¹⁸ Če pa pregledamo jezik tega nekaj strani dolgega Pričevanja, vidimo, da so tam oblike, ki jih Trubar pred 1574 ne bi zapisal. Leta 1582 se prične *ei* pojavljati pogostejše in tudi v večini takih primerov, ki jih tudi med 1574 in 1582 še ni pisal z *ei*, čeprav še vedno ne prav v vseh. Zelo pogosto je popravljal *e* iz prejšnjih izdaj v *ei*. Primeri, v katerih ne nastopi v tem času *ei*, so navadno slabo frekventni in je predvsem to vzrok, da ni zapisov z *ei*. Frekventnejši primeri, za katere nimam izpisov, ki bi potrjevali, da je v njih leta 1582 uvajal *ei*, bi bili zlasti: *beseda*, *cesta*, *dečla*, *leščerba*, *reva*, *senca*, *slednji*, *sosed* (toda ne *soseščina*), *trezev*, *večen*, *vekoma*.

Vzrok za te spremembe je treba iskati v tem, da je po dolgi odsotnosti v močnejši meri izgubil stik z domovino, a zaradi pretrgane kontinuitete v pisanju med leti 1567—1574 mu je toliko lažje začel bledeti njegov prvotni koncept knjižnega jezika. Zaradi staranja mu je začel, posebno ob prirejanju CNT, spet

¹⁸ Glej Rupel, Nove najdbe naših protestantov XVI. stol. Ljubljana 1954, 34—35.

stopati v zavest tisti jezik, ki se ga je naučil v otroških letih. Vsaj do neke mere so pospešili ta razvoj še drugi protestantski pisci, zlasti Dalmatin, ki so pisali *ei* precej nedosledno in vsaj pred *Biblijo* tudi znatno pogostejše kot Trubar.

Druge stvari, ki jih zasledujemo v Trubarjevem jeziku, so bolj posameznosti, ki se ne tičejo toliko njegovega sistema. To so zlasti oblike svojilnih zaimkov, razne labializacije *a*-ja ipd. V teh stvareh je še najbolj navezan na svoj raščiški govor, čeprav vidimo, da se je tudi v raznih drobnostih skušal oddaljiti od svojega narečja. Celó pri besednem zakladu se, kot nam kažejo pleonazmi, ni hotel naslanjati samo na svoj govor. Te stvari so mu bile pač najbolj v mislih pri izjavi, da je pisal v narečju Raščice. Razen tega moramo videti v tej izjavi tudi nekaj skromnosti. Iz glavnih potez njegovega jezika pa se vidi, da oddaljevanje od govora na Raščici ni niti nesistematično niti majhno, kot se je do slej mislilo.

Na Trubarjevo pisavo za *ě* ni mogla vplivati cerkvena tradicija, saj se razvrstitev *e* : *ei* niti najmanj ne ujema s povezanostjo ali nepovezanostjo besede z religioznim življenjem. Že če bi šlo res samo za tistih pet besed, ki jih navaja Molé, bi pri primerih *greh* in *večen* res lahko pričakovali cerkveni vpliv, medtem ko je za primere *beseda*, *človek*- in *reč* razlaga s cerkvenim vplivom nekoliko prisiljena. Povezanost teh zadnjih primerov z religioznim življenjem prav gotovo ni tolikšna, da bi mogel prevladati cerkveni izgovor nad običajno vsakdanjo rabo. Prej bi potem pričakovali *e* v besedah kot: *sveit* »mundus«, *peiti*, *sveteiši*, *veist*, *zveist* ipd., na piše Trubar v njih *ei*. Zdaj, ko vemo, da Trubar ni pisal *e* za *ě* samo v petih besedah, ampak v približno tridesetkrat večjem številu besed, je popolnoma jasno, da na razvrstitev pisave *e* proti *ei* ni mogla vplivati cerkvena tradicija, saj o pripadnosti k religioznemu jeziku ne moremo govoriti pri besedah kot: *beg*, *bled*, *breg*, *cegel*, *cel*, *čevelj*, *čreva*, *devati*, *dolenjski*, *dremati*, *dreti*, *gnezdo*, *gosenica*, *hiteti*, *keha*, *kreg*, *lep*, *leščerba*, *medved*, *mleko* itd. Refleks *e* : *ei* torej ni motiviran niti vsebinsko niti tradicionalno, ampak samo po zgoraj navedenih principih.

Nastane vprašanje, ali lahko predstavlja tak jezik, kot ga je pisal Trubar, približevanje gorenjskemu dialektu. Če bi ga hoteli razlagati na ta način, nam ostane popolnoma nerazumljivo razmerje v njegovem jeziku, ki kaže na $e < \acute{e} : u < \acute{o}$. Zakaj bi s tako vztrajnostjo obdržal *ei*, dosledno pa obdržal drug refleks, ki prav tako predstavlja dovolj opazno značilnost dolenjskega dialekta. Lahko bi kdo trdil, da je šlo za kak nepojasnen psihološki občutek grdosti diftonga *ei*. To bi sicer bilo možno glede na današnje izkušnje iz dialektov, ko vidimo, da se ljudem zazdi en glas grd, drugi prav tako narečni glasovi pa ne. Vendar s tem pri Trubarju ne moremo računati, ker so bile tedaj drugačne razmere: knjižnega jezika namreč ni bilo in s tem tudi ne merila za lepoto posameznih glasov, posebno ne tistih, ki so bili razširjeni na tako velikem področju kot diftong *ei*. Razen tega vidimo, da se Trubar tega diftonga ni sramoval, ker ga je uporabil za ločevanje homonimov. Drugih momentov za to razmerje pravzaprav tudi ne najdemo. Da bi bil *i*-jevski diftongični element slab in bi ga zato včasih ne pisal, kot je mislil Oblak, tudi ne prihaja v poštev, saj vidimo, da ga je 1582, ko se je v celotnem jeziku približal govoru Raščice, dovolj dobro čutil. Razen tega nam kažejo tudi drugi zapiski v dolenjskem dialektu, če so brez vpliva knjižnega jezika, diftong *ei*. Tako ima redno *ei* in le pred istozložnim *m* enkrat *e* Višnjegorčan Radlič v prevodu odlomka evangelija 1573.¹⁹ Isto

¹⁹ Objavila Radics, LZ 1891, 572, in Kidrič, BV 1923, 156—158.

stanje nam izkazuje že zdavnaj prej stiški rokopis, ki ima prav tako *ei*, le v nekaj primerih je fakultativno *e* pred istozložnim *m* in pred palatalnim *l'*. Trubar pa tudi pred istozložnim *m* mirno piše *ei*, če to zahtevajo zgoraj navedena pravila (*poveim* ipd.).

Po vsem tem je jasno, da je Trubar moral imeti za razmerje refleksov v svojem knjižnem jeziku osnovo v nekem živem govoru. V govoru Raščice te osnove ni imel, kajti še do danes je tam diftong *ei* dosledno ohranjen. Če pregleđamo možnosti, kateri govor, ki bi mogel vplivati na Trubarja, bi bil lahko imel navedena dva refleksa, se nam pokaže, da je bil to lahko samo ljubljanski. Danes ima sicer razmerje *e : u* za *ě* in *ō* obsoteljski dialekt, a ta na Trubarja gotovo ni vplival (razen tega je v tem dialektu *u* še za nekatere druge o-jevske glasove, vendar morda ne istočasno razvit); enako razmerje je bilo lahko že tedaj v katerem belokranjskem govoru in tudi v komenskem govoru kraškega dialekta, vendar ima ta *u* tudi za nazal in sicer istočasno razvit iz *ou* kot *u* za *ō*.²⁰ Pač pa bi prišel v poštev istrski dialekt, ki ima *e* (oz. v severnem delu *ie*) < *ě* in *u* samo za *ō*, torej isto razmerje kot Trubar. Trubar je razen tega živel nekaj časa v Trstu, vsega skupaj kakih šest let, ne vemo pa, do kod je tedaj segal istrski dialekt. Danes sega na severu samo do Žavelj in deloma Ricmanj ter Trsta sploh ne doseže, ker se na črti Škedenj—Kolonkovec—Bazovica že govori notranjščina²¹. Če upoštevamo, da v Trubarjevem jeziku ni nobenih drugih vplivov s tega jezikovnega področja, je verjetno, da ni iskal pobud za formiranje knjižnega jezika v tržaškem govoru, čeprav se je pozneje lahko spomnil, da je tudi v Trstu mogel slišati govorico brez diftonga *ei*.

Kot rečeno, pa bi Ljubljana — če najprej čisto teoretično razpravljamo — lahko predstavljala tak govor, ki je osnova Trubarjevemu jeziku.

V prvi razvojni fazi so se centralni dialekti (dolenjski, gorenjski) po vsej verjetnosti enako razvijali: dolga *ě* in *o* so diftongirali v *ei* in *ou*. Dolenjščina je nato zelo zgodaj monoftongizirala *ou* v *u*. Izoglosa poteka nasproti štajersčini nekako tam, kjer se srečujejo refleksi *a* in *e* za dolgi polglasnik, *i* in *e* za kratki *ě* ipd. Monoftongizacijo *ou* v *u* moramo zato tudi datirati nekam v tisti čas kot te pojave, to je okrog 13. stoletja²². V tej fazi bi Ljubljana spadala pod dolenjski dialekt in zato tudi izvedla to monoftongizacijo.

V tem času bi bila sistema dolgih vokalov v dolenjščini in gorenjščini naslednja:

dolenjski			gorenjski		
i	û(u)	u	i	û(u)	
ei			ei	ou	
e		o	e	o	
	a			a	

Ko se je v gorenjščini (v primeri z dolenjsko monoftongizacijo *ou* v *u* kasneje) začela pojavljati monoftongizacija *ei*, *ou* > *e*, *o*, ki pa je ne moremo primerjati s splošno dolenjskim razvojem *ou* > *u*, ker ni istočasna v vsej gorenjščini, je ta tendenca kmalu zajela še ljubljansko področje. Ker je tu že pred tem prišlo do monoftongizacije *ou* > *u*, se je sedaj monoftongiziral seveda samo diftong *ei*. Da se je v tem času področje okrog Ljubljane začelo odmikati od dolenjščine in inovacijskih valov z juga, nam kaže razvoj bilabialnega praslovan-

²⁰ Glej Rigler, SR XIV, 1963, 67.

²¹ Glej Rigler, Rocznik Slawistyczny XXI, 1960, 27—35.

²² Obravnavo teh problemov z navedbo literature glej v SR XIV, 1963, 32 sl.

skega *w*, ki je prehajal v labiodental v drugih slovanskih jezikih okrog 14. stoletja, v slovenščini pa tudi vsaj pred 16. stoletjem. Okolica Ljubljane (še z južnim obrobjem Barja) je pri tem pojavu ostala vezana na gorenjščino; s tem je v zvezi tudi razvoj švapanja v južni okolici Ljubljane.²³ Drugih pojavov, ki jih je težje datirati, tu ne bi navajali. Tudi razvoj *ü* > *u*, ki ga je gorenjščina, če je *ü* sploh kdaj poznala, izvršila že pred 16. stol., je v 16. stol. lahko že zajel tudi Ljubljano (ne more biti pa istočasen kot v gorenjščini, ker se tu *l* pred *u* drugače razvija).

Če torej računamo, da je sprva dolenjsko Ljubljano zajela monoftongizacija *ei* > *e*, pridemo do vokalnega sistema, ki je značilen za Trubarja. (Seveda se je v tem času verjetno že izvršil sekundarni akcentski premik in sta zato obstajala v sistemu dva po kvaliteti različna *e*-jevska in *o*-jevska vokala). Tudi to, da piše Trubar v izglasju *ei* za *ě* in prav tako včasih tudi pred skupino *s* (*z*) + konzontan (ali mogoče tudi izglasje), je bilo verjetno utemeljeno v govoru. Pojav monoftongizacije se na raznih krajih ponavlja v različnih obdobjih. So področja, kjer temu pojavu lahko tako rekoč prisostvujemo. In vedno vidimo, da monoftongizacija najkasneje zajame izglasje. V notranjščini npr. so monoftongizacije zelo pogosten pojav, prav od vasi do vasi različno daleč razvit. Za to področje ugotovljeni²⁴ vrstni red monoftongizacije glede na pozicijo diftonga *ei* velja na splošno vsaj za centralna narečja, le prekmurščina včasih nekoliko izstopa. V južni notranjščini je npr. v izglasju *ei* ohranjen še povsod, razen v Hrpeljah, kjer je monoftongiziran tudi v tej poziciji. V internih zlogih pa se diftong najbolj drži pred spiranti. Pri Trubarju vidimo, da je *j* večkrat ohranjen, če mu sledi *s*(*z*) + konzontan. V tem položaju se *ei* tudi zdaj najkasneje monoftongizira, obenem pa se v tem položaju pogosto pojavlja tudi sekundarni paraziški *j* tipa *ofster*; tako je razumljivo, zakaj ima Trubar v takih primerih pogosto *ei*.

Podoben proces opazamo zdaj tudi nekoliko južno od Ljubljane. Ig ima skoraj redno še *ei*, le redko *e* in je torej v prvi fazi monoftongizacije, ki nastopa na Igu samo fakultativno pred labiali, nazali in (trdim) *l*. V sosednjih vaseh je monoftongizacija navadno malo močnejša. V Mateni je npr. *ei* v internih zlogih splošen samo še pred spiranti, medtem ko je v drugih pozicijah največkrat *e*. V Brestu pa je tudi pred spiranti že samo monoftong. Seveda so vse te monoftongizacije ob južnem robu Barja, ki se lokalno pojavljajo proti jugu le malo manj kot do Raščice, znatno kasnejše od suponirane ljubljanske monoftongizacije in sem jih navedel le zato, da bi prikazal, v kakšnem zaporedju nastopajo.

Ljubljana je verjetno morala preživljati v prvi polovici 16. stoletja prav tako monoftongizacijo, ki pa se je začela lahko že znatno prej. Današnje stanje v samem mestu seveda ne dopušča nikakih sklepov glede narečja pred 400—500 leti, saj se je od takrat mesto povečalo približno štiridesetkrat in je prišlo do velikih sprememb. Vendar pri vsem tem ne gre za nekdanji ljubljanski govor, ki bi ga samo teoretično suponirali, ampak ga lahko s precejšnjo verjetnostjo tudi dokažemo z govorom okoliških vasi in redkimi starimi zapisi iz Ljubljane. Tako ima področje Kozarje—Brezovica—Vnanje gorice *e* : *u*, le v svojilnih zaimkih (*moj* itd.) ter v končnici *-ovi* je *o*, a pri tem gre lahko za pozicijski razvoj. Za dolgi *ě* je tu dosledno *e* — torej že naslednja stopnja razvoja, kot jo poznamo iz Trubarja. Monoftongizirani glas je tu ozek in to bi kazalo na drugačno — verjetno starejšo — monoftongizacijo, kot je ona v okolici Iga, kjer je rezul-

²³ Glej Rigler, SR XIII, 1961/62, 241 sl.

²⁴ Glej Rigler, Rocznik Slawistyczny XXI, 1960, 30, in isti Južnonotranjski govori, 29.

tat indiferenten ali včasih proti širini se nagibajoč e. Tudi Rudnik ima isto razmerje, a vzhodno od Ljubljane ga dobimo še na desnem bregu Ljubljanice pri Kašlju in Zadobrovi.

Ker nahajamo v bližnji zahodni, južni in deloma vzhodni okolici Ljubljane dosledno in pravilno distribucijo refleksov za obravnavane glasove, bo treba v teh krajih računati z regularnim razvojem in ne mešanjem. Vse to opravičuje domnevo, da je bilo nekoč isto tudi v samem mestu Ljubljani in da je šele kasneje prodiral gorenjski *o*. Manj verjetno je Ramovševo²⁵ mnenje, da je ljubljansko mešanje med *u* in *o* za *ō*, ki je bilo, kot kažejo Ramovševe izjave, v njegovem času še precejšnje — medtem ko je do danes *u* praktično že izpodrinjen — nastalo po sekundarnem dolenskem vplivu na prvotno gorenjsko Ljubljano.

Pričakovali bi, da nam bodo pri točni določitvi areala posameznih refleksov pomagali zlasti stari zapisi ledinskih in krajevnih imen. Toda zapisi v jožefinskem in franciscejskem katastru²⁶ nam ničesar ne povedo: ti zapisi so razmeroma mladi in se je od 16. stoletja do njih lahko že marsikaj spremenilo; razen tega je primerov z dolgim (cirkumflektiranim) *o* zelo malo, a tudi isti primeri so v istem kraju pisani enkrat z *u* drugič z *o* in to ne samo v problematičnih krajih, ampak tudi npr. na Igu, kjer še danes ne najdemo nikoli *o*-ja (izjema je končnica *-ovi*). Lahko bi se sicer skliceval na ime *Vodmat* za nekdanje severozahodno ljubljansko predmestje, ki se še danes večinoma govori z *u*, in tudi stari zapisi, ki jih imamo od leta 1405 dalje,²⁷ kažejo na *u*. Ne glede na to, da etimologija ni popolnoma jasna, je v prvem zlogu gotovo etimološki *o*. Toda zaradi protetičnega (ali etimološkega) *w* bi lahko *o* v tej besedi samo pozicijsko prešel v *u*, tako da pri dokazovanju tudi ta primer odpove.

Kot rečeno, še nekaj potrjuje resničnost suponiranega ljubljanskega govora: stari teksti. Kot prvega lahko omenimo *Ene duhovne pejsni*, ki so jih mimo Trubarja izdali 1563. leta. Pri njih je sodelovalo več avtorjev. Njihov jezik se med seboj precej razlikuje, loči pa se tudi od Trubarjevega. Znano je Trubarjevo odklonilno stališče do te zbirke in če pogledamo jezik Juričičevih prispevkov, nam je to stališče popolnoma razumljivo. Če izločimo Juričičev delež (podpisan in nepodpisan), ki že na prvi pogled izdaja neslovenca — in odštejemo nekaj nemogočih oblik, kot pogostno *človeik* ipd., ki jih najdemo tudi pri Juričiču in jih lahko prištejemo njegovemu korektorskemu delu — vidimo, da kaže ta jezik v glavnem isto razmerje *e* : *u* (izjema so zlasti svojilni zaimki). Seveda ima vsa pesmarica močan pečat Trubarjevega jezika, tudi *ei* je pisan večinoma v istih primerih kot pri Trubarju, vendar v manj frekventnih besedah ni skladnosti. Cvekelj, ki je bil Ljubljančan in se zato nanj lahko najbolj opiramo, ima npr. tako kot Trubar *ei* v izglasju, pač pa ga v primerih, ko ga je Trubar pisal zaradi diferenciacije homonimov, včasih izpusti (*letom* ipd.). Za *ō* ima redno *u*, le v svojilnih zaimkih tudi *o* poleg *u*, ker je bil *u* v teh zaimkih (verjetno povsod, prav gotovo pa v stranskih sklonih) Trubarjev dialektizem. Cvekljev jezik je glasoslovno razmeroma blizu Trubarjevemu, od njega se razlikuje zlasti v slabo frekventnih primerih. Vendar kljub temu, da je bil menda Trubarjev sorodnik, ne moremo računati, da bi mu ga bil Trubar popravljaj; to pa ne samo zato, ker bi mu bil potem popravil tudi manj frekventne primere, ampak tudi zato, ker vemo, da se je Trubar pri prepirih spotikal prav ob Cvekljeve pesmi, češ da so slabo verzificirane (glede na tedanji silabični princip).

²⁵ AfsIph XXXVII, 1918, 124; HG VII, 103, 121.

²⁶ Izpiske mi je dal na razpolago dr. Suyer.

²⁷ Glej M. Kos, Srednjeveška Ljubljana. Ljubljana 1955, 78—79.

V nekaterih pesmih se zdi, kot da bi Gorenjci prilagajali svoj jezik nekemu drugemu govoru ali pa Trubarjevemu jeziku. Vendar ne vemo, koliko so nekatere stvari Juričićeve posebnosti ali hiperkorekture Gorenjcev. Da pa pri vsem tem v tej pesmarici ne gre zgolj za dobro posnemanje Trubarjevega jezika, ampak za neko oporo v živi govorici, lahko sklepamo deloma že iz celotnega razpoloženja prirediteljev te izdaje, posebno Klombnerjevega, nasproti Trubarju. Zlasti pa nam to dokazuje dejstvo, da so za to izdajo vsaj nekoliko popravljali jezik že tiskanih Trubarjevih pesmi, kot npr. *gial v dial, potrubuemo v potiebuemo*, končne konzonante tipa *všhitag v vshitak* in zlasti zelo pogosto *u v o v* v svojilnih zaimkih, kar je bilo ljubljansko (prim. zgoraj navedeno obliko za vasi zahodno od Ljubljane in spodaj obravnavane ljubljanske prisege, Pohlina ipd.). Če bi v Ljubljani govorili o namesto dolenjskega *u*, ne bi bilo nobenega razloga, da bi Trubarju popravljali *u v o* samo v svojilnih zaimkih. Da ni bila to morda le Juričićeva muhavost, kaže mešanje *u* in *o v* v svojilnih zaimkih tudi v njegovih pesmih, tako da kljub enkratni obliki *fuoyoi* za Trubarjevo *Suy* ne moremo pripisovati teh popravkov le na račun Juričićeve hrvaščine.

Zelo uporaben za naše dokazovanje je, čeprav že nekoliko mlajši, slovenski listič iz leta 1611. V aktih ljubljanskega mestnega arhiva ga je našel I. Vrhovc²⁸ in domneval, da si ga je dal prevesti iz nemščine birič, ki je po mestu razglašal magistratna obvestila. Ta listič je pisan v zelo slabem jeziku, tako rekoč brez vsakega vpliva tradicije, a v njem spet najdemo razmerje *e : u* za *ě* in *ō*. Tega si ne moremo razlagati drugače kot z ljubljanskim govorom.

Iz istega oziroma malo kasnejšega časa so tudi ljubljanske prisege (prvi del)²⁹. Literarni vpliv protestantske tradicije tudi v tem rokopisu ni močan, čeprav je njegov jezik neprimerno bolj urejen kot v prej navedenem lističu. Jezik ni povsem enoten, toda to bi še najbolj kazalo na prepise. V prisegah najdemo že nekatere mlajše dialektizme, pisan pa je *u* za *ō*, le v izglasju je nekaj zamenjav. Oblike svojilnih zaimkov so pisane pretežno z *o*, toda to je, kot sem že omenil, ljubljansko. Na drugi strani pa je za *ě* pisan dosledno *e*, le enkrat bereмо *ueistio*, kjer gre za *ei* v isti poziciji (in isti besedi), kot ga dobimo tudi pri Trubarju. Za izglasje ni primerov, le beseda *naprej* se večkrat nahaja v prisegah. Pisana je kot *napre* ali *naprei*. Torej že stopnja, ki je nekoliko mlajša od Trubarjeve — toda saj so tudi prisege sedemdeset let mlajše.

V ljubljansčini naj bi bili tudi Schönlebnovi dostavki v EiL, česar ni ponatisnil iz Hrena. Govoriti o čisti ljubljansčini je sicer najbrž malo pretirano. Tudi on ima skoraj dosledno *u* za *ō*, odstopa kvečjemu do take mere kot Dalmatin.

Ozrimo se še na Pohlina, za katerega navajajo, da piše ljubljansčino. Ker je bil rojen v ljubljanskem šentpetrskem predmestju, bi pričakovali, da se bo naučil refleksov *e* in *u* za *ě* in *ō*. Toda oče je bil Kamničan in to bi prav lahko pustilo gorenjske sledove v Pohlinovem jeziku. Razen tega je od časa, ko je živel v Ljubljani Trubar, do časa, ko je rasel Pohlina, preteklo dvesto let in gorenjski *o* je lahko že močnejše pritiskal na Ljubljano. Kljub temu piše Pohlina še vedno pretežno *e : u*, le redkeje ima *o*, in sicer redno v končnici *-ovi*, skoraj redno v besedah, ki premikajo naglas tipa *nos, rog*, redkeje drugod. Pa še za tip *rog* navaja v prvi izdaji slovnice čubletu *Roh* in *ruh*, le v svojilnih zaimkih ima samo *o* in so mu oblike z *u* možne le v poeziji kot *licentia poetica*. Kot sem že omenil, se je v Ljubljani v svojilnih zaimkih verjetno govoril samo *o*, a tudi *o* v končnici *-ovi* je verjetno takrat že prodrl — do danes je prodrl celo že na Ra-

²⁸ Objavil ga je v LZ 1886, 254.

²⁹ Glej Oblak, LMS 1887, 260—289.

ščico. Pohlinov jezik bi torej tudi kazal na to, da se je v Ljubljani v njegovem času še v precejšnji meri govoril *u*, da pa je najbrž o že začel nekoliko prodirati.

Razmerje *e : u* v obravnavanih tekstih, ki izvirajo od ljubljanskih avtorjev, ne more predstavljati tradicionalne pisave, kajti pisci, ki niso iz Ljubljane, nimajo niti malo dosledno izvedenega razmerja *e : u*, ampak močno mešajo. Med takimi bi omenil zlasti Stapletona, Skalarja, Romualda, da o mlajših ne govorim. Prav tako tudi v krajših neljubljanskih zapiskih, kot npr. v prisegi ribjega tatu iz Polhovega Gradca 1675³⁰ ipd., razmerje *e : u* še zdaleč ni dosledno izpeljano. Nemogoče si je misliti, da se bo npr. skoraj nepismeni avtor lističa iz 1611 naučil razmerja *e : u* iz tradicionalnega jezika, če se tega niso mogli pomembni pisci.

Podatki iz drugih strok nam pri določanju jezika Ljubljanec ne morejo dosti pomagati, vendar bi obravnavano tezo prej potrjevali kot ji nasprotovali.³¹

Ostane še vprašanje, kako naj ocenimo Trubarjevo razmerje do ljubljanskega govora. Ali naj v Trubarjevem jeziku vidimo samo neke vplive ljubljansčine ali Trubarjevo hotenje, da bi pisal v ljubljansčini. Mislim, da je njegovo zavestno hotenje — po vsem prej obravnavanem — izven vsakega dvoma. Pisati je hotel v ljubljansčini in vanjo vnesti elemente svojega narečja le toliko, da bi jo obogatil. Seveda se mu to ni do kraja posrečilo, pa saj se mu tudi ni moglo. Prvih dvanajst let, v katerih se je tudi naučil jezika, je živel na Raščici. Toda pred izdajo prve knjige je preživel osem let tudi v Ljubljani in to v glavnem neposredno pred časom, ko je začel pisati. To pa pomeni že precejšnjo dobo, v kateri se je lahko priučil ljubljanskega govora vsaj v glavnih potezah. Ni se pa seveda pri pisanju mogel spomniti vsake malenkosti, zlasti ne takih, za katere ni imel opor v sistemu, ki si ga je zgradil za transponiranje svojih narečnih oblik v ljubljansčino. O vplivih in mešanju lahko govorimo pri takem jeziku, kot je npr. Kreljev, kjer so pomešani razni refleksi, ne pa pri tako sistemsko izdelanem jeziku, kot je Trubarjev, kajti velika zmota je bila v trditvi, da je Trubar pisal, kakor mu je slučajno prišlo na misel in pod pero.

Po vsem tem je jasno, da je bil Trubarjev koncept knjižnega jezika drugačen, kot si ga predstavljamo, in da podcenjujemo njegova filološka prizadevanja in sposobnosti. Trubar ni povzdignil v slovenski knjižni jezik dolenskega narečja z Raščice, ampak po domačem narečju nekoliko modificiran govor Ljubljane. Kaj vse ga je k temu pripeljalo, je težko reči, čeprav so osnovni vzroki, mislim, jasni. Mogoče se v tem kaže novo gledanje luteranstva, ki se je nasproti samostanskim kulturnim centrom v katolištvu začelo naslanjati na meščanstvo in plemstvo. Odprto ostane vprašanje, koliko bi bil Trubar mogel poznati probleme ob nastajanju drugih literarnih jezikov. Toda ne glede na vse to ga je že sam logičen sklep moral pripeljati do ugotovitve, da je jezik centra pomembnejši od jezika majhne vasice. In Ljubljana je že v Trubarjevem času štela brez predmestij 4000 prebivalcev,³² Raščica pa je imela 13 kmetij in 3 mline.³³ Res da je nekaj ljubljanskega prebivalstva pripadalo Nemcem, vendar je bilo ljubljansko mestno prebivalstvo razen plemičev in nekaterih meščanov pretežno slovensko. Iz podatkov o ljubljanskih obhajancih v protestantskem času vidimo, da jih je bilo pri slovenskih nedeljah okrog 70 %³⁴. Primerjava med Ljubljano in Raščico je morala Trubarju v vseh pogledih pokazati prednost Ljubljane.

³⁰ Objavil Rupel, SR XI, 1958, 128.

³¹ Prim. za umetnostno zgodovino E. Cevc, Umetnostni diagram gorenjske preteklosti. Gorenjska. Revija za kulturo, 1957, št. 1—2, str. 11.

³² Glej Levec, MMK XVIII, 50.

³³ Glej Kidrič, ČIKZ II, 1920, 254—255.

³⁴ Glej Svetina, Drugi Trubarjev zbornik. Ljubljana 1952, 161, 171—172.

Trubar je torej vzel za osnovo knjižnega jezika prav najbolj centralni slovenski govor, ki je že sam združeval v sebi elemente dveh najobširnejših in centralnih slovenskih narečij, ki pa je obenem predstavljal tudi jezik največjega slovenskega mesta, tedanjega upravnega središča Kranjske, ki je imela glede na prebivalstvo povsem prevladujoč slovenski značaj, kraja, v katerem se je formiralo središče nove nacionalne slovenske cerkve, kraja, ki je postajal center meščanstva in kulturni center. Ta jezik je skušal obogatiti z elementi drugih narečij; razumljivo je, da predvsem z elementi svojega domačega govora. Tu gre za dobro premišljeno rešitev formiranja knjižnega jezika in v zvezi s tem je treba prevrednotiti dosedanje ocene Trubarja.

Franč Zadavec

SREČKO KOSOVEL

(1904—1926)

Zakaj smo se odločili, da predstavimo pesnika,* o katerem bi obskurantska misel trdila, da ni mogel imeti velikih idej, ker je umrl premlad? Kaj dela tega pesnika sodobnega in modernega in kljub resnični mladosti, v kateri je opravil svoje pesniško delo, za tako pomembnega, da stoji v slovenski kulturni zavesti ob Župančiču in Gradniku, ob Murnu in Jenku, v nekih plasteh celo ob Prešernu, da je vstopil, sicer pozno, pa vendarle vsaj ob šestdesetletnici rojstva tudi v srbohrvatsko kulturno območje (*Ekstaza smrti*. Novi Sad, 1964), da je napisal francoski pesnik Marc Alyn zavzet in obsežen esej o njem in da je pravkar izšel tudi izbor njegovih poezij v pariški knjižni zbirki »*Poètes d'aujourd'hui*»? Ali je to stil, tedaj oblikovno estetska struktura njegove poezije, ali pa je to njena vsebinska komponenta, posebno življenjsko občutje in specifična zavest o človeku XX. stoletja?

Mislím, da je vse troje: stil, občutje in zavest. V stilu je njegova poezija kvalitetno in sintetično križišče modernih pesniških slogov, zlasti impresionizma in ekspresionizma, vendar sinteza s tistim realistično filozofskim razmerjem do življenja in sveta, ki je bilo v najboljših primerih podlaga tudi druge slovenske lirike. Kosovelova pesem je namreč izrazito takšna, da velja zanj Goethejeva misel: Najvišja lirika je odločno zgodovinska« (Walther Killy, *Wandlungen des lyrischen Bildes*, 1961, 10). Gre za svojske nianse nekaterih temeljnih lirskih motivov, ki jih je upesnil Kosovel »zgodovinsko«, se pravi psihološko tako, da predstavljajo jedro sodobnega življenjskega občutja in zavesti. Predvsem gre za dve veliki temi oziroma za dvojce vprašanj, ki jih je moral razrešiti v samem sebi in pred zgodovino. To sta alienativno občutje in zavest in motiv smrti kot motiv življenjskega absurda. Njegovi lirski zapisi obeh tem so povezani s stvarnimi bivanjskimi koordinatami, pripeti so na konkreten družbeni prostor in na konkretno pokrajinsko ozadje. Razumljivo je, da sta alienativna zavest ter groza smrti, ki v zadnjih petdesetih letih gospoda-

* Predavanje na seminarju za tuje slaviste v Zagrebu, avgusta 1965.